

Stefan Kjerkegaard: *Den menneskelige plet. Medialiseringen af litteratursynet*

Stefan Kjerkegaard

Den menneskelige plet. Medialiseringen af litteratursystemet

ISBN: 9788779968950

Frederiksberg: Dansk lærerforeningens Forlag, 2017, 158 s.

Anders S. Johansson

Anders S. Johansson er professor i litteraturvitenskap ved Avdelningen för Humaniora, Mittuniversitetet i Sundsvall, og våren 2018 gjesteprofessor ved Afdeling for Nordiske Studier og Oplevelsesøkonomi, Århus Universitet.

anders.s.johansson@miun.se

I 2018 gjer Johansson ut boka *Det cyniska tilstanden* (Glänta produktion).

«Litteratursystemet er blevet medialisert» hävdar den danske litteraturvetaren Stefan Kjerkegaard i sin nytkomna bok *Den menneskelige plet. Medialiseringen af litteratursystemet* (65). Litteraturens mediala betingelser har förändrats, dess gamla ramar har upplösts. Uttryckt med en annan för boken viktig kategori kan vi inte förstå det senaste decenniets litteratur som *autonom* – litteraturen har genomgått en «heteronomisering». Som en följd av de förändringarna måste vi som läsare och forskare närma oss litteraturen som «iværksættelse» snarare än som «tekster» (51).

Detta är i korthet de centrala teserna i Kjerkegaards bok. Naturligtvis väcker de både frågor och invändningar, men det hindrar inte att de är lovvärda. Även om man inte håller med om allt är det inspirerande att läsa en bok med så stora anspråk, inte minst för att *Den menneskelige plet* på samma gång är sympatiskt anspråkslös och lättillgänglig i sitt uttryck. Boken är utgiven på Dansk lærerforeningens Forlag – jag tolkar det som att syftet därmed inte (bara) är att bedriva forskning, utan (också) att bilda och undervisa. Den svåra balansgången lyckas ganska bra. Kjerkegaard rör sig obehindrat mellan svåra teoretiska frågor och konkreta exempel; på 158 sidor hinner han få ganska mycket sagt.

Och vad man än tycker om hans teser är det svårt att neka till att de träffar något hos vår tid och dess litteratur. Man kan notera beröringspunkterna mellan Kjerkegaards bok och

den avhandling som Evelina Stenbeck nyligen försvarade vid Lunds universitet: *Poesi som politik. Aktivistisk poetik hos Johannes Anyuru och Athena Farrokhzad*. Också i det fallet överskreds den typ av textnära poesiläsning som har utgjort litteraturvetenskapens huvudfåra under det senaste halvsekle. Kanske utgör dessa båda böcker tillsammans en indikation på en mer omfattande vindkantring, inte bara i litteraturen utan också i litteraturvetenskapen. Desto större skäl att också närma sig Kjerkegaards bok med kritisk blick.

För att illustrera sina teser vänder han sig till ett antal samtida skandinaviska författarskap, i första hand danskarna Claus Beck-Nielsen, Yahya Hassan och Asta Olivia Nordenhof. Om han gör ett antal läsningar av deras böcker, så argumenterar han alltså på samma gång för att det inte går att komma åt det viktiga i dessa författarskap med traditionella när läsningar av nykritiskt snitt – man måste också ta hänsyn till paratexten i vid bemärkelse: vad som händer på sociala medier, vad som sägs i massmediala debatter, hur författaren agerar utanför boksidan. Kruxet är att det samtidigt blir allt svårare att peka ut denna paratext, eller rättare sagt: att slå fast vad som är text och vad som är paratext. Det är en intressant iakttagelse, men frågan är om Kjerkegaard verkligen drar konsekvenserna av den svårigheten fullt ut. Jag återkommer till den frågan.

Men vad innebär då litteraturens medialisering? Och vad är den mänskliga fläck titeln talar om? En viktig aspekt av de förändringar Kjerkegaard beskriver är «bestemte forskydninger i vores forståelse af identitet» (84). All den självframställning som präglar den samtida litteraturen hänger ihop med dessa förskjutningar menar han. Det är alltså inte bara litteraturen som är upptagen av det skrivande självet; denna litterära trend är snarare blott en aspekt av «at vi i stigende grad opfatter vores liv som en fortælling» (121). Det som utmärker vår tids litterära självframställningar är, enligt Kjerkegaard, att de inte är självidealiserande. Tvärtom är det brister, otillräcklighet och sårbarhet som lyfts fram i de aktuella författarskapen – det är detta bokens titel anspelar på: «Denne usikkerhed og sårbarhed danner ramme om det, jeg kalder *den menneskelige plet*, og den er i mine øjne det vigtigste kendetegn ved den nye danske litteratur» (19). Den mänskliga fläcken står alltså för något verkligt som man tidigare försökt dölja på grund av dess imperfektion. På så vis karakteriserar de författarskap han lyfter fram av ett slags ärlighetspoetik. En lite oväntad referens här är Lionel Trillings distinktion mellan uppriktighet (*sincerity*) och autenticitet från 1972: medan autenticiteten betecknar en inre självidentitet, är uppriktigheten enligt Trilling intersubjektiv. Det är den senare som är aktuell i den samtida självframställningen, menar Kjerkegaard, och här kommer vi tillbaka till idén om «iværksættelse». Uppriktighet är nämligen «noget en tekst *gør* ved sin læser, ikke noget, den siger» (138). I det perspektivet blir det viktigare vilka känslor litteraturen väcker, än vad som finns inom böckernas pärmar.

Detta leder – som flera av citaten ovan antyder – till en genomgående upptagenhet av det subjektiva: av vår *förståelse*, av läsarnas *känslor* och *uppfattningar*, av författarsubjektens självförståelse, av läsar- och författarsubjektens interaktion. Det som därmed riskerar att hamna i skuggan är de objektiva förhållanden, materiella omständigheter och historiska premisser som dessa subjektiva reaktioner möjliggörs av. Vad är det som gör att vi uppfattar våra liv som berättelser? Varför har vår identitet förändrats? Och, för att närma sig undertiteln anspråk, vad innebär det att «[l]itteratursystemet er blevet medialiseret»? Hur ser den nya medieringen ut, rent konkret, tekniskt, materiellt? Var inte litteraturen media-

liserad även på Brandes tid, liksom på Cervantes, eller Sapphos? Att medieringen ständigt förändras (från lertavlor till pergament, från muntligt till skriftligt, från handskrift till tryckt text, från tidningar till smartphones, etc) är en sak, men det är svårt att se hur det skulle kunna finnas en tid där det vi idag kallar litteratur inte inbegriper ett medium. Jag menar alltså att Kjerkegaards beskrivning av det «nya» bygger på en förenklad bild av det «gamla». Risken är att även blicken på det «nya» därmed blir lite förenklad, att talet om medialisering blir alltför vagt och, ironiskt nog, idealistiskt.

När han skriver att «litteraturen i dag i højere grad end nogensinde befinder sig mellem medier» närmar han sig emellertid något mer precist. Mindre än någonsin (eller i alla fall på länge, vill jag invända) kan det litterära isoleras till ett medium. Det blir allt svårare att dra litteraturens gränser. (Paratexten igen ...) Diskussionen av Nordenhof – där en serie Facebook-uppdateringar hamnar i centrum – illustrerar detta på ett övertygande vis. Ändå menar jag att analysen på den här punkten stannar lite för tidigt. Författarnärvaron på Facebook är i Kjerkegaards ögon ett uttryck för en längtan efter verklighet, men måste inte denna «verklighet» i så fall också – eller snarare – tänkas som en del av medialiseringen? För om det finns verkliga liv bakom de utsagor och foton som laddas upp på Facebook, så finns det ofrånkomligen också en verklighet som ligger till grund för dessa uppladdningar: bildskärmarnas pixlar, antalet klick och likes, algoritmerna som leder till ett visst annonsflöde, Facebooks börskurs – allt som kan kvantifieras och omvandlas till ettor och nollor, allt som ytterst utgör binär kod. Verkligheten är inte bara det som medieras; även mediet i sig är verkligt.

I det perspektivet hamnar även «[d]et private» i de Facebook-uppdateringar Kjerkegaard lyfter fram i ett annat ljus (132). Även om dessa uppdateringar och bilder är privata i den bemärkelsen att de röjer något intimt och för en utomstående betraktare okänt, så är de varken subjektiva (i bemärkelsen tillhörande ett subjekt) eller offentliga (i bemärkelsen allmän egendom) utan snarare privata i en annan mening: de tillhör ett multinationellt företag som både tillhandahåller de digitala förutsättningarna och äger rätten att tjäna pengar på det material de olika användarna ger dem.

Vart leder detta? Till en mer problematiserad bild av de subjekt som genom sin verklighetstörst, sitt mod och sin litterära talang antas stå för agensen. För vem är det som exponerar vad? På vilket sätt har «författaren» i de här fallen någon agens? Har inte «författaren» förvandlats till det litterära kretsloppets primära vara (*commodity*) som exempelvis litteraturvetaren Andrew Bennett har hävdad? Jag tror att Kjerkegaard skulle hålla med om det, men återigen är det som att han inte drar de fulla konsekvenserna av sina egna iakttagelser.

I vilket fall som helst pekar dessa frågor mot några av de teoretiker som avfärdas eller kritiseras i boken. Michel Foucaults fall är kanske mest iögonfallande: han återopas åtskilliga gånger – oftast tillsammans med Roland Barthes – som ansvarig för idén om «författerens död». Kjerkegaard menar att «disse teorier [visade sig] ikke holde stik», eftersom «författaren ser ud til at være endnu mere til stede end nogensinde før i forhold til sit værk». Och visst, hans exempel antyder att det ligger mycket i den beskrivningen. Därför kan jag åtminstone instämma i att det finns ett behov av att «re-situere» författaren och subjektet, men därmed framstår det återkommande klankandet på Foucault som lite underligt. Om det nu var så att att Foucault hade fel, varför i så fall orda så mycket om saken?

En förklaring är att Kjerkegaard, som så många andra, behöver nidbilden av «poststrukturalismen» och «författarens död» för att hålla liv i den motsatta föreställningen: den autonoma författaren som uttrycker sig själv genom sina dikter eller statusuppdateringar. Mot bakgrund av tesen att hela litteratursystemet har medialiserats och slutsatsen att författarsubjektet måste re-situeras är denna starka tilltro till «författaren själv» svår att förstå. Det är som om författaren står utanför medieringen, finns där opåverkad av den samma, rent av håller i trådarna. Att re-situera författarsubjektet kan man kanske inte begära att en sådan här bok ska göra, men det gjordes, på allvar, i Foucaults klassiska artikel – det var ju *det* den gick ut på, inte att «ta död på» någon författare. Foucault tillhandahåller alltså, som jag ser det, just det Kjerkegaard behöver.

Samma sak med Louis Althusser's interpellationsbegrepp och den ackompanjerande teorin om subjektivering. Går man på Althusser's linje – det gör inte Kjerkegaard, även om Althusser passerar förbi som hastigast – hamnar författarens agens, författarintentionen och föreställningen om författaren själv i ett helt annat ljus. Det autonoma författarsubjektets skapande är i det perspektivet ofrånkomligen en aspekt av något större. På ett sätt menar jag att det är dit Kjerkegaards tal om medialisering och heteronomisering pekar, men han går inte dit. Och varför, för att ta ännu ett teoretiskt exempel, inte fördjupa sig mer i Theodor Adorno (han nämns i förbigående) och hans synnerligen utvecklade teori om dialektiken mellan autonomi och heteronomi om man nu menar att litteraturen genomgår en heteronomisering?

Enligt min mening finns det alltså mer att hämta i de teoretiker Kjerkegaard avvisar. Till och med nykritikernas verkbegrepp och närläsningssideal tror jag är ytterst användbart också i relation till författare som Nordenhof och Hassan. Inte för att dessa författare skapar några välsvarvade urnor, utan för att även de vill och förtjänar att *bli lästa*, och lästa så noggrant som möjligt, just så som Kjerkegaard mycket övertygande också gör, i synnerhet när det gäller Hassan.

Om Kjerkegaards teser om medialiseringen av litteraturen borde ha drivits längre för att övertyga, så kan man mot den bakgrunden också hävda att de drivs alltför långt. Vad jag menar är att man, på mer ideologiska grunder, också måste fråga sig om det verkligen är den här vägen litteraturvetenskapen bör gå. I förlängningen av Kjerkegaards undersökning ligger den enkla men oundvikliga och viktiga frågan varför man i så fall överhuvudtaget ska intressera sig för litteratur. Om det intressanta är författarens sårbarhet, eller de affekter som drabbar läsaren, eller iscensättandet av liv på sociala medier, så har den frågan inget självklart svar. Ja, vad finns det för skäl att alls behålla kategorin «läsare» istället för, förslagsvis, mediekonsument eller medieaktör? Om nu kvaliteterna i dagens poesi inte är tillgängliga via närläsningar, om paratexten är viktigare än texten, om litteraturen inte ens äger någon autonomi, vad händer då med vår identitet som litteraturvetare? På vilka grunder kan vi försvara värdet av litteratur i skolundervisningen? Varför ska staten stödja författare och bokförlag? Varför ska vi hämta affekter hos poeter snarare än hos youtubers, kändisar, i reklamen eller var som helst?

Att Kjerkegaards bok väcker den sortens frågor är, menar jag, en styrka snarare än en svaghet. Det är frågor utan enkla svar, men något enklare blir det om man, till skillnad från Kjerkegaard, inte avfärdar nykritiken som passé, om man insisterar på att autonomi allttjämt är en ofrånkomlig förutsättning för det vi kallar litteratur, och på att medialisering

inte är något nytt. Faktum är att Kjerkegaards kartläggning skulle kunna leda till ett stärkt argument för varför det är viktigt med både poesi och förmågan att läsa: för att litteratur är ett sätt att mediera erfarenheter på andra sätt och premisser än de möjligheter sociala medier eller tillvaron i stort erbjuder.

Men om det finns en medveten icke-konservatism i Kjerkegaards litteratursyn (en vilja att ifrågasätta det rådande, ett bejakande av författarskap som breder ut sig i ett utvidgat digitalt rum), så finns det, menar jag, en mer omedveten konservatism i synen på subjektet. Till exempel konstaterar han, angående privatsfärens upplösning, att «desto viktigere bliver det at trække en grænse og dermed tilbageerobre om ikke det hele, så dele af sin identitet, og i denne bestræbelse er det private en vigtig faktor» (33). Varför då? Det som inte bara försvaras utan också förutsätts här är det liberala subjekt som äger sin egen förmåga, sin privatsfär, sin identitet. (En variant av detta subjekt är den romantiske författaren som förfogar över sitt eget skapande.) Men om nu, som Kjerkegaard hävdar, litteraturens gamla ramar har upplösts, dess mediala betingelser har förändrats och detta som kallas «identitet» har förskjutits, bör vi då inte tänka om även detta som kallas «författare» och «individ», snarare än att sträva efter att «tilbageerobre» subjektets (illusion om) autonomi?

Något tillspetsat är jag alltså benägen att försvara det rådande litteraturbegreppet och insistera på behovet av att tänka om subjektet, författaren, skapandet. Kjerkegaard tenderar att göra tvärtom. Jag tror att de alternativen i grund och botten har politiska implikationer.